

ВЕРХОТУРОВА М.А.

*Світлій пам'яті**доктора історичних наук, професора Терського Святослава Володимировича***ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОБІГУ ЗБРОЇ
У ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКІЙ ДЕРЖАВІ****LEGAL REGULATION OF THE ARMS CIRCULATION
IN THE GALICIA-VOLYN STATE**

Стаття присвячена дослідженню місця та ролі пам'яток права періоду Галицько-Волинської держави в забезпеченні правового регулювання обігу зброї на теренах України. Наголошено, що норми Руської Правди, які регулювали суспільні відносини в сфері обігу зброї, залишалися незмінними з часів Русі. Відзначено, що правові положення Руської Правди, що містять норми, які стосуються можливості носіння зброї в громадських місцях, права на самозахист із застосуванням зброї, встановлюють покарання за злочини із застосуванням зброї, були діючими в Галицько-Волинській державі. Цивільні відносини, що регулює Руська Правда в контексті обігу зброї, визначають зброю як приватну власність, яка підлягає захисту, окремі положення встановлюють оплату за виготовлення зброї. На думку автора, це є свідченням ефективності вищезазначених норм та спадкоємності традицій правового регулювання на історичних теренах нашої держави. Закцентовано увагу на тому, що обіг зброї у Галицько-Волинській державі дуже тісно пов'язаний із військом, основними формами організації якого були дружина і вої. Приналежність до дружини у бояр визначалася спадковим правом, відповідно, можна констатувати й спадковість права на володіння зброєю. Дружина в свою чергу поділялася на старшу і молодшу дружини. При цьому великі бояри могли мати на утриманні цілі полки, старші дружинники з числа багатих бояр мали обов'язок вести в похід прибічну дружину, з бідніших – одного-двох воїнів. Молодші дружинники, окрім інших обов'язків, проходили обов'язковий вишкіл з користування зброєю. Відповідно, володіння зброєю не те що було дозволене, таке право було обов'язковим для бояр. Відзначено, що вої за необхідності могли виступати в похід з власною зброєю у випадку її наявності, в противному випадку – забезпечувалися зброєю князем. Встановлено, що виробництво і ремонт зброї не регулювалися нормативними документами, а визначалися потребою на місцях. Аналіз пам'яток права і процесів, пов'язаних з обігом зброї, які є предметом розгляду, дозволяє стверджувати про спадковість і тяглість традицій правового регулювання з часів Русі до Галицько-Волинської держави. Відсутність в національному законодавстві України профільного закону у цій сфері виносить на порядок денний дослідження правових традицій обігу зброї на теренах нашої держави. Для напрацювання і прийняття ефективного законодавства у сфері обігу зброї необхідним є вивчення й аналіз його історичних традицій. З врахуванням викликів сьогодення це сформує розуміння дієвості тих чи інших правових основ законодавчого регулювання обігу зброї. Наголошено на відсутності норм права, які б прямо забороняли володіння зброєю в період існування Галицько-Волинської держави.

Ключові слова: обіг зброї, правове регулювання, норми права, пам'ятки права, ефективність законодавства.

The article is focuses on the study of the place and role of the memorials of the law of the Galician-Volyn state in ensuring the legal regulation of the arms circulation in the territory of Ukraine. It is noted that the legal provisions of Rus'ka Pravda, containing norms concerning the possibility of carrying weapons in public places, the right on self-defense with the use of weapons, establishing punishment for crimes with the use of weapons, were effective in the Galician-Volyn state. Civil relations regulated by Rus'ka Pravda in the context of the arms circulation define weapons as private property which is subject to protection, and certain provisions establish payment for the manufacturing of weapons. It is emphasized that the norms of Rus'ka Pravda, which regulated public relations in the sphere of the arms circulation, have remained unchanged since the times of Rus. We consider this to be evidence of the effectiveness of the above-mentioned norms and the continuity of the traditions of legal regulation in the historical territories of our state. The attention is focused on the fact that the arms circulation in the Galicia-Volyn state is very closely connected with the army, the main forms of organization of which were the squad and the warriors. Belonging to the squad among the boyars was determined by hereditary right, accordingly, we can state the heritability of the right to own weapons. The squad, in turn, was divided into senior and junior squads. At the same time, great boyars could have entire regiments on the payroll, senior squads consisting from the rich boyars had the duty to lead a flank squad on a campaign, from the poorer ones - one or two warriors. Junior squads, in addition to other duties, underwent mandatory training on the usage of weapons. Accordingly, we can assume that the possession of weapons was not something that was permitted, cause it was mandatory for boyars. It is noted that warriors could, if necessary, go on a campaign with their own weapons if they had them, otherwise they were provided with weapons by the prince. It has been established that the production and repair of weapons were not regulated by regulatory documents, but were determined by local needs. The analysis of the memorials of law and processes related to the arms circulation, which are the subject of consideration in this article, allows us to assert the inheritance and continuity of the traditions of legal regulation from the times of Rus till the Galicia-Volyn state. The absence of a specific law in this area in the national legislation of Ukraine puts on the agenda the study of the legal traditions of arms circulation in our country. We believe that in order to develop and adopt effective legislation in the field of arms circulation, the study and analysis of its historical traditions is mandatory. Taking into account the challenges of the present, this will form an understanding of the effectiveness of certain legal foundations of the legislative regulation of the arms circulation. It is emphasized that there were no legal norms that would directly prohibit the possession of weapons during the existence of the Galicia-Volyn state.

Key words: *arms trafficking, legal regulation, legal norms, memorials of law, effectiveness of legislation.*

Актуальність теми. Агресія Російської Федерації проти України вчергове виносить на порядок денний потребу напрацювання ефективного національного законодавства у сфері обігу зброї. Для розробки якісного сучасного законодавства вважаємо вкрай важливим вивчення історичного досвіду правового регулювання обігу зброї на українських землях, що дозволить зрозуміти його динаміку і правові традиції. Проводячи історичні паралелі становлення сучасної Незалежної України і Галицько-Волинської держави відзначимо, що обидва процеси відбувалися на фоні розпаду держав, складних внутрішніх і зовнішніх політичних та воєнних подій, що актуалізує питання дослідження правового регулювання обігу зброї.

Мета дослідження. Метою публікації є дослідження витоків правового регулювання обігу зброї на теренах України; водночас на прикладі правових норм, встановлених пам'ятками права та звичаєвим правом, що діяли у Галицько-Волинській державі, буде продемонстровано правові рішення в даній сфері, виявлено їх динаміку з часів Русі. Це дозволить зрозуміти правовий фундамент регулювання обігу зброї для вдосконалення сучасного національного законодавства у цій сфері.

Основні результати дослідження. Історіографію окресленої нами проблематики умовно можемо розділити на дві групи. До першої віднесемо дослідження пам'яток права, що діяли у Галицько-Волинській державі. Публікація текстів Руської Правди С. Юшкова й до сьогодні

вважається найбільш повною [1]. Проаналізував відмінності редакцій Руської Правди Л. Білецький, виділивши їх характерні особливості [2]. І. Бойко в своїх працях досліджує розвиток права як важливої ознаки Галицько-Волинської держави, приділяючи значну увагу розвитку звичаєвого права, Руської Правди, князівського законодавства, церковного права, зачаткам появи магдебурзького права [3; 4]. В контексті даної роботи цікавою для нас була стаття дослідника «Інститут покарання у джерелах права Галицько-Волинської держави (1199–1439 pp)» та інші праці автора [5]. Галицько-Волинський літопис, хоч і не відноситься до пам'яток права окресленого періоду, втім, містить численні відомості про дію тих чи інших норм права [6]. І. Крип'якевич зробив значний внесок в дослідження Галицько-Волинської держави, зокрема, розкрив умови її формування, соціально-економічні аспекти розвитку, особливості політичної діяльності. Окрему увагу вчений приділив воєнній організації держави і війська, що є важливим для нас [7]. С. Терський зробив значний внесок в дослідження різних аспектів суспільного й військового устрою Галицько-Волинської держави, зокрема вивчав зброю і озброєння доби. Для нас стала важливою праця вченого, присвячена дослідженню військової інфраструктури центральної ділянки галицько-волинського прикордоння [8]. Другу групу історіографії представляють праці, присвячені різним аспектам правового регулювання обігу зброї на теренах нашої держави, яку в дещо пізнішому часі (з 1917 р.) досліджували А. Кофанов, В. Юсупов, Т. Михальчук. Ми зверталися до вивчення проблеми в публікаціях «Динаміка розвитку правового регулювання обігу зброї на теренах України з XI до середини XIX ст.» і «Тенденції розвитку правового регулювання обігу зброї в Україні з XI століття до 1840 року» та ін. [9; 10].

Внутрішні міжусобиці політичної верхівки Русі, а згодом і напад на Київ татаро-монголів перемістили центр державного життя на захід. Утворення Галицько-Волинської держави та подальше приєднання до неї Києва стало значущою історично вагомою політичною подією свого часу. З приходом до влади Данила Романовича Галицько-Волинська держава активно виходить на західноєвропейську політичну арену. Політичні події середньовіччя незмінно супроводжувалися воєнними баталіями й необхідністю бути в стані боєготовності не лише дружині, але й іншим верствам населення. В свою чергу це породжувало потребу мати власну зброю практично для всіх домогосподарств, що створювало необхідність у правовому регулюванні обігу зброї. Під обігом зброї розуміємо сукупність суспільних процесів і соціально-правових відносин під час виробництва, ремонту, купівлі-продажу, відчуження або набуття права власності, транспортування, зберігання, застосування і колекціонування зброї.

Правова система Русі на момент утворення Галицько-Волинської держави була вже добре напрацьованою й дієвою. Руська Правда залишалася основним нормативно-правовим документом, що регулював суспільні відносини в різних сферах аж до 1349 року. Про суспільну важливість проблематики обігу зброї свідчить наявність окремого розділу Руської Правди, присвяченого врегулюванню проблеми протиправних діянь, пов'язаних із застосуванням зброї: «Якщо ударити мечем». Важливо відзначити, що вже на цьому етапі розвитку українського права виділялась градація ступеня тяжкості тілесних ушкоджень нанесених із застосуванням зброї, що, в свою чергу, зумовлювало різність покарань, що встановлювалися за ті чи інші ушкодження чи вбивство. Норми Руської Правди регулювали окремі питання обігу зброї не лише в кримінальній, але й цивільній і господарській сферах суспільних відносин. Зокрема, встановлювалося покарання у випадку посягання на зброю як приватну власність [1, с. 173-185; 10]. Відзначимо, що положення Руської Правди права на володіння, носіння і правомірне застосування зброї не регулювали, вони витікали з природних прав людини, не було встановлено і прямої заборони на володіння зброєю, тобто будь-хто, маючи фінансову можливість, міг володіти зброєю. Відповідно, такого поняття як «незаконний обіг зброї» Руська Правда не визначала. Натомість її норми встановлювали різні види покарання як за злочини, вчинені із застосуванням зброї, так само як і за злочини, вчинені проти зброї як проти власності. Відзначимо, що діючий Кримінальний кодекс України, як і Руська Правда, вирізняє тілесні ушкодження, нанесені із застосуванням зброї, за ступенем тяжкості, встановлюючи різні види покарань за діяння, що їх спричинили. Зазначене вважаємо одним із прикладів тягlosti правових традицій українського законодавства у сфері обігу зброї [9; 11].

Окрім Руської Правди, у Галицько-Волинській державі діяло князівське законодавство, що виражалось у формах грамот, договорів, статутів (уставів) тощо [3, с. 60–62; 4, с. 100–105]. Залежність від Золотої Орди, яка спричинила втрату політичної незалежності, стала причиною того, що до нас не дійшла більшість пам'яток князівського права. Основним же джерелом відомостей про події окресленого періоду є Галицько-Волинський літопис, який, втім до пам'яток права не відноситься [6, с. 123, 138, 140]. Відповідно висновки про норми князівського законодавства

на підставі відомостей з літопису робити ми не можемо, лиш відслідковувати причинно-наслідкові зв'язки тих чи інших наслідків їх дії.

У Галицько-Волинській державі обіг зброї нерозривно пов'язаний із військом, основними формами організації якого були княжа дружина і вої. В свою чергу княжа дружина формувалася із бояр, що являлося вираженням їхнього родового права, – право належати до дружини було спадковим. Князь надавав боярам низку привілеїв й землі у розпорядження, натомість вони зобов'язувалися нести військову службу, брати участь у військових походах князя [7, с. 66–68; 11]. Звідси витікає, що й право на володіння зброєю серед бояр було родовим, або спадковим. Відзначимо, що сьогодні законодавство України щодо спадкування зброї є неузгодженим, норми Цивільного кодексу України і підзаконні нормативно-правові акти, а саме – Постанова Верховної Ради України «Про право власності на окремі види майна» від 17 червня 1992 року № 2471-XII та Інструкція про порядок виготовлення, придбання, зберігання, облік, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металними снарядами не смертельної дії, та патронів до них, а також боеприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів, затверджена наказом Міністерства внутрішніх справ України від 21.08.1998 № 622, частково суперечать Конституції України [12].

В обов'язок багатих бояр входило утримання прибічних дружин, це могли бути цілі полки. Так, наприклад, галицький боярин Володислав утримував своє наймане військо, а боярин Судислав тримав у дворі цілий арсенал – списи, стріли та іншу зброю, в тому числі для забезпечення воїнів, що були у нього на службі [6, с. 38]. Середні бояри мали зобов'язання в похід споряджати одного-двох воїнів [7, с. 66–68]. Документи, які б дозволили нам розуміти механізм та правові умови забезпечення зброєю «боярських» дружинників до нас не дійшли. Втім, відзначимо, що виробництво зброї у Галицько-Волинській державі було добре налагодженим. Зброярство було вкрай тісно пов'язане із металообробними ремеслами – ковальством і ливарництвом. Вважаємо, що в окрему гілку виробництва зброї не виділялося й нормувалося за загальними правилами, що діяли для ремісників. Археологічні знахідки свідчать про ймовірну «збірку» зброї з імпортованих деталей на місцях [8]. Це дозволяє нам робити висновки про налагоджену міжнародну торгівлю зброєю чи її окремими комплектуючими частинами для подальшої збірки в місцевих зброярнях.

Бояри були впливовою політичною силою й часто діяли на противагу князю, відстоюючи свої приватні інтереси. Наявність власних дружин і арсеналів зброї значно посилювали позиції бояр. Сьогодні українській правовій науці невідомі документи, які нормували суспільні відносини у сфері приватних військових формувань та забезпечення їх зброєю у Галицько-Волинській державі. На думку І. Бойка, правові звичаї міцно вкорінилися в суспільних відносинах Галицько-Волинської держави і продовжували їх регулювати нарівні із письмовими джерелами права [5, с. 263–265]. Можемо зробити припущення, що й вище згадані процеси регулювалися звичаєвим правом. Відзначимо, що у 2024 році до Верховної Ради України внесено Проект Закону про міжнародні оборонні компанії. Пропонований законопроект, зокрема, визначає правовий статус та організаційно-правові засади діяльності міжнародних оборонних компаній, які створюються в Україні, беруть участь у здійсненні оборонних заходів та надають за межами території України оборонні послуги, їх можливе озброєння, інституційну організацію й інші сфери та надає визначення поняттю «оборонні послуги» [14].

Вої, або загальне народне ополчення, використовувалися князем під час воєнних дій за особливої потреби. До числа воїв належали міщани і селяни, які за вимогою князя мали йти на ворога, незалежно від того мали вони зброю чи ні. В разі потреби князь був зобов'язаний зі своїх складів видати воям зброю [11]. Звідси бачимо, що зброєю міг володіти кожен, хто міг фінансово собі дозволити її купити, незалежно від приналежності до якогось стану, й мусив її використовувати для виконання воїнського обов'язку. Вважаємо, що витоком цього було звичаєве право.

Данило Романович у 1230-х роках провів військову реформу, яка була спрямована на реорганізацію військового управління, структури війська й покращення озброєння. Комплектування війська ставало всесотним, а не привілейованим [7, с. 67–68]. Розпорядження князя для проведення реформ були і опосередкованими підставами для змін процесів, пов'язаних з обігом зброї. Враховуючи суть проведених реформ, відзначимо, що вони суттєво модернізували комплекс озброєння княжої дружини, відповідно мусіли стимулювати виробництво зброї. Також значно розширювали потребу в навчанні володіння зброєю. Сьогодні в Україні мобілізаційні процеси регулює

Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу», яким не передбачено право на володіння особою зброєю з метою виконання військового обов'язку громадянами України [15].

Відомо, що «Грамота руських князів Володимира-Андрія і Льва Юрійовича до великого магістра німецького ордену Карла 1316 року» налагоджувала зв'язки з Пруським орденом хрестоносців й встановлювала «довічно» оборонно-наступальний союз Галицько-Волинського князівства і Тевтонського ордену проти Литви, Польщі і татар [3]. Вважаємо, що за своїм змістом грамота могла чинити опосередковану дію на процеси, пов'язані з обігом зброї, стимулюючи їх.

Відзначимо, що середньовічні храми і монастирі, розміщення яких цього вимагало, ставали форпостами в містах та містечках, були добре укріпленими, часом мали власні арсенали зброї й майстерні з її виготовлення та ремонту. Чи регулювалися ці процеси якимись внутрішніми церковними документами, князівським законодавством, чи витікали із звичаєвого права, сказати важко. Основу церковного права становили церковні постанови і статuti князів. Ними регулювалися відносини церкви, церковної і світської влади, визначався правовий статус духовенства [3].

Висновки. Аналіз пам'яток права і процесів, пов'язаних з обігом зброї у Галицько-Волинській державі, дозволяє нам стверджувати, що Руська Правда залишалася основним джерелом правового регулювання обігу зброї. Вважаємо це свідченням тягlostі і спадковості традицій правового регулювання в даній сфері з часів Русі. Відзначимо, що сучасний Кримінальний кодекс України також диференціює злочини, вчинені із застосуванням зброї. Поряд із нормами кримінального права, що встановлювали покарання за різні злочини, вчинені із застосуванням зброї, Руська Правда регулювала й цивільні відносини у даній сфері, захищаючи зброю як приватну власність. Разом з тим нормувала й господарські відносини, пов'язані із виробництвом зброї.

Аналіз системи військової організації Галицько-Волинської держави свідчить про нерозривність зв'язку між обігом зброї та комплектацією війська. При цьому встановлено, що згадані вище процеси значною мірою регулювалися нормами звичаєвого права. Право належати до княжої дружини для бояр було спадковим. Відповідно можемо зробити висновки, що опосередковано це стосувалося також і обов'язкового права на володіння зброєю.

Обов'язок багатих бояр утримувати боярські дружини в свою чергу створював необхідність, якщо не налагодження власного виробництва зброї то хоча б утримання арсеналів й майстерень з її ремонту. Це дає нам підстави стверджувати, що обіг зброї визначався потребами на місцях і регулювався звичаєвим правом та розпорядженнями можновладців.

Виробництво зброї та її ремонт були нерозривно пов'язані з металообробними ремеслами й відповідно регулювалися тими ж положеннями, що й інше ремісництво, без виділення в окрему сферу, не потребувало додаткової правової регуляції. На підставі аналізу археологічних досліджень знахідок пам'яток зброї зроблено висновок про наявність майстерень, де зброя збиралася із імпортованих та виготовлених на місцях комплектуючих частин. Це дає нам підстави стверджувати про налагоджену міжнародну торгівлю зброєю та її частинами, згідно з торговельними угодами.

Встановлено, що військова реформа Данила Романовича та міжнародні оборонні договори опосередковано впливали на обіг зброї, значно стимулюючи розвиток всіх пов'язаних із ним процесів.

Аналіз історичного досвіду правового регулювання обігу зброї на теренах України в умовах перманентного ведення бойових дій свідчить про правову традицію вільного обігу зброї й відсутність регуляторного впливу на процеси, пов'язані із виробництвом зброї. При цьому використовувався ефективний правовий механізм покарання за злочини, вчинені із застосуванням зброї. Державний і суспільний устрій Галицько-Волинської держави робив зброю невід'ємною частиною побуту й культури. Сучасна воєнно-політична ситуація в Україні, зовнішні загрози й значна кількість зброї на руках у громадян виставляють на порядок денний розробку новітнього ефективного національного законодавства у цій сфері. Вважаємо, що використання історичного досвіду правового регулювання обігу зброї дозволить вирішити поставлені завдання.

Список використаних джерел:

1. Правда руська. Тексти на основі 7 списків та 5 редакцій. Склали та підготували до друку проф. С. Юшков. К.: ВУАН, 1935. Редакція IV. С. 137–144. (На основі тексту Архівної комісії АН СРСР, № 240, Новгородський 1-й літопис XV ст.) За виданням: Тисяча років української суспільно-політичної думки. У 9-ти т. К., 2001. Том I. С. 173–185.
2. Білецький Л. Руська Правда й історія її тексту. Вінніпег. 1993. 168 с.

3. Бойко І. Джерела права Галицько-Волинської держави (1199-1349). *Вісник Львів. ун-ту. Серія юридична*. 2006. Вип. 42. С. 59–65. URL: <http://radnuk.info/home/24582-----1199--1349---.html>
4. Бойко І. Розвиток права як важливої ознаки Галицько-Волинської держави (1199–1349 роки). *Право України*. 2020. № 1. С. 97–115.
5. Бойко І. Інститут покарання у джерелах права Галицько-Волинської держави (1199-1439 pp.). *Актуальні проблеми держави і права*. 2013. Вип. 69. С. 261–269.
6. Галицько-Волинський літопис. Упор. Р. М. Федорів. Львів, Червона Калина. 1994. 257 с.
7. Крип'якевич І. Галицько-Волинське князівство. Київ : Наукова думка, 1984. 176 с.
8. Терський С. Військова інфраструктура галицько-волинського прикордоння у X–XIII ст. *Військово-науковий вісник*. Вип. 33. Львів, 2020. С. 19–28.
9. Верхотурова М. До питання вдосконалення правового регулювання обігу зброї в Україні. *Правові, економічні та соціокультурні засади регулювання суспільних відносин: сучасні реалії та виклики часу*: збірник матеріалів VI Всеукр. наук.-практ. конф. з міжн. участю, 11–12 грудня 2024 р. / Полт. ін-т економіки і права Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»; відп. ред. Р. Басенко. Полтава : ПІЕП, 2025. С. 228–229.
10. Верхотурова М. Динаміка розвитку правового регулювання обігу зброї на теренах України з XI до середини XIX ст. *International Bulletin on Public Administration and Legal Affairs*. 2024. № 1. С. 19-23. URL: <https://doi.org/10.32844/ibpala-2024-1.03>
11. Вілкул Т. Дружина, військо. Енциклопедія історії України: Т. 2: Г-Д / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ. Наукова думка, 2004. 688 с. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Druzhyna>
12. Короед С. Спадкування цивільної вогнепальної зброї в Україні. Legal regulation of arms in Ukraine: new challenges and prospects for solutions (April 12, 2024. Kyiv, Ukraine): the First international forum. Riga, Latvia: Baltija Publishing, 2024. С. 68–72. URL: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-453-5-14>
13. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
14. Проект Закону про міжнародні оборонні компанії URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/44120>
15. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21 жовтня 1994 року № 3544-XII (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text>